

Modern Tefsirde Ahlâk Meselesi -İbn Âşûr Örneği-

Gülnur Külünkoğlu | 0000-0003-2464-8170 | E-Posta: gulturkulkoglu@gmail.com

Bağımsız Araştırmacı, İstanbul, Türkiye

Öz

İslam düşüncesinde ahlâk meselesi, çeşitli boyutlarıyla pek çok ilim dalında ele alınmıştır. Ahlâk konusuna gösterilen tevecçühte İslam'ın temel kaynağı olan Kur'an'ın konu ve hedef olarak ahlâka yer vermesinin payı büyüktür. Öncelikli olarak Kur'an'ın konularından biri olan ahlâk, insanın ıslahı amacıyla Kur'an'ın maksatları arasında yer almaktadır. Modernleşme ile birlikte pek çok alanda olduğu gibi sabitelerin değerini yitirmesiyle ahlâkî bir boşluk oluşmuştur. Bu sebeple İslam ahlâkına vurgular artmış ve bu konuda ortaya çıkan te'lifler artış göstermiştir. Özellikle ıslah hareketleri modern dönemde ortaya çıkan problemlerde çözümü hem ahlâkî hem de siyasî ıslah ile mümkün görmüştür. Bu çalışma İbn Âşûr'un ahlâk içerikli ayetlere yaklaşımını konu edinmiştir. Modern dönemin önemli müfessirlerinden olan İbn Âşûr, çağdaşları arasında makâsîd konusuna katkısı ve ıslah fikri ile öne çıkmakta, müellifin fikirleri daha çok hukuk alanında incelenmektedir. Müfessirin hukuka zemin teşkil eden ahlâkî yaklaşımı hakkında yeterli çalışmanın olmadığı görülmektedir. Çalışmanın amacı, müfessirin ahlâk muhtevalı ayetlere yaklaşımı üzerinden akıl, fitrat, ıslah ve ifsad kavramlarının ahlâk ile ilişkisine açıklık getirmektir. Son tahlilde müfessirin ahlâk konulu görüşlerinin ıslah fikrinden bağımsız olmadığı ve müfessirin fertten topluma yayılan ıslah fikrindeki tedriciliğin ahlâk yorumuna yansıdığı görülmektedir. İbn Âşûr, ahlâk konulu yorumlarında küllî ilkelerin işlevselliğine dikkat çekmiştir. Bu bağlamda onun düşüncesinde adalet ve ihsan gibi küllî ilkeler, ahlâklı olma temel ilkesi altında yer almaktadır. Cüz'î ahlâkî ilkeler ise küllî ilkeler altında yorumlanmaktadır. Çalışmada müfessirin ilgili ayetler bağlamındaki yorumları tespit edilmiş, elde edilen veriler analiz edilerek müfessirin ahlâk konusuna yaklaşımı ortaya konulmuştur. Küllî ilkelerin rehberliği hakkındaki görüşleri ve ahlâk konusuna hiyerarşik yaklaşımı infak örneği çerçevesinde analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Tefsir, Kur'an, İbn Âşûr, İslah, Ahlâk.

Atıf Bilgisi

Külünkoğlu, Gülnur, "Modern Tefsirde Ahlâk Meselesi -İbn Âşûr Örneği-". *Trabzon İlahiyat Dergisi* 10/2 (December 2023), 87-109.

<https://doi.org/10.33718/tid.1283774>

Geliş Tarihi : 15.04.2023

Kabul Tarihi : 09.08.2023

Yayın Tarihi : 31.12.2023

- Değerlendirme : İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
- Etik Beyan : Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
- Benzerlik Taraması : Yapıldı - iThenticate
- Çıkar Çatışması : Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
- Finansman : Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
- Telif Hakkı & Lisans : Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Moral Issue in Modern Interpretation -The Example of Ibn Ashur-

Gülnur Külünkoğlu | 0000-0003-2464-8170 | e-mail: glnurkulunkoglu@gmail.com

Independent Researcher, İstanbul, Türkiye

Abstract

The issue of morality in Islamic thought has been discussed in many branches of disciplines with its various dimensions. The fact that the Qur'an, which is the main source of Islam, includes morality as a subject and aim has a great share in the favor shown to the subject of morality. Morality, which is primarily one of the subjects of the Quran, is among the purposes of the Quran for the betterment of human beings. With the modernization, as in many other fields, a moral vacuum has emerged with the loss of the value of the constants. For this reason, the emphasis on Islamic morality has increased and the works on this subject have increased. Especially the *islah* movements see the solution of the problems that arise in the modern period as possible with both moral and political reform. This study deals with Ibn Ashur's approach to verses that contain moral aspects. Ibn Âşûr, one of the most important commentators of the modern period, stands out among his contemporaries with his contribution to the issue of maqasid and the idea of *islah* and his ideas are mostly studied in the field of law. It is seen that there is not enough work on the moral approach of the interpreter that forms the basis of law. The aim of the study is to clarify the relationship between the concepts of reason, *fitra*, *islah* and corruption with morality through the commentator's approach to verses with moral content. In the final analysis, it is seen that the commentator's views on morality are not independent of the idea of *islah*, and the gradualism of the commentator's idea of *islah*, which spreads from the individual to the society, is reflected in his interpretation of moral. Ibn Ashur drew attention to the functionality of universal principles in his comments on morality. In this context, in her thought, *kullî* principles such as justice and *ihsân* are included under the basic principle of being moral. *Cuz'î* moral principles are interpreted under *kullî* principles. In the study, the commentator's comments within the scope of the relevant verses were determined, the obtained data were analyzed and the commentator's approach to the issue of morality was revealed. His views on the guidance of *kullî* principles and his hierarchical approach to morality was analyzed within the framework of the *infaq* example.

Keywords

Tafsir, Quran, İbn Ashur, Islah, Morality.

Citation

Klnkođlu. Gülnur, "The Moral Issue in Modern Interpretation - The Example of Ibn Ashur-". *Trabzon Theology Journal* 10/2 (December 2023), 87-109.

<https://doi.org/10.33718/tid.1283774>

Date of Submission : 15.04.2023
Date of Acceptance : 09.08.2023
Date of Publication : 31.12.2023
Peer-Review : Double anonymized - Two External
Ethical Statement : It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks : Yes - iThenticate
Conflicts of Interest : The author(s) has no conflict of interest to declare.
Grant Support : The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License : Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

İslam düşüncesinde ahlâk, öncelikle Kur'an ve sünnetin konusu olarak ele alınmıştır. İslam dini, Müslüman kimliğini inancın amelle birlikteliği üzerine kurmayı amaçladığı için ahlâk meselesine önem vermiştir. Mesele, Kur'an merkezli olarak incelendiğinde -diğer konularda olduğu gibi- Kur'an'da ahlâk konusunun sistematik olarak yer almadığı görülür. Bununla birlikte ahlâk, ilahi kitabın en temel konuları arasındadır. Bu bağlamda Kur'an ve sünnetin ahlâkî prensiplerinden neşet eden önemli bir birikim oluşmuştur. el-Mâverdü'nin (öl. 450/1058) *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*,¹ et-Tabersî'nin (öl. 548/1153) *Mekârimü'l-ahlâk*, İbn Hazm'ın (öl. 456/1064) *el-Ahlâk ve's-siyer* alanın önemli eserleri arasında yer almaktadır. Bunların dışında siyasetnâme ve nasihatnâme türünden eserler de ahlâk konusunu incelemektedir.² Ahlâk konusu, İslamî ilimlerin diğer dallarında da ele alınmıştır. Kelam alanında ef'âl-i ibâd ve kader konusu ile bağlantılı olan irade, salah-aslah, hüsün-kubuh gibi meseleler ahlâkî tartışmalara yol açmıştır. İnsanın ahlâkî olanı, başka bir ifade ile iyi-kötü, doğru- yanlış olanı bilip bilemeyeceği bu çerçevede ele alınan konulardan olmuştur.³ Öte yandan tasavvuf tarihinde takva, vera', ihlâs gibi ahlâkî erdemler üzerinde durulmuştur. Mutasavvıfların yorumlarında tasavvufun hal veya ahlâk ilmi olduğu vurgulanmıştır.⁴ İslam düşüncesinde ahlâk, felefenin de önemli konuları arasında yer almıştır. İslam filozofları, Kur'an ve sünnete dayalı tasnif ve tanımlarla ahlâk ilminin sistemli bir hale gelmesine katkı sağlamıştır. Ya'kûb b. İshâk el-Kindî (öl. 252/866 [?]), Ebû Bekr Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî (öl. 313/925), Ebû Nasr Muhammed el-Fârâbî (öl. 339/950), Ebû Alî el-Hüseyn b. Abdilâh b. Alî b. Sînâ (öl. 428/1037) alana önemli katkılarda bulunan İslam filozofları arasında yer almaktadır.⁵

Ahlâk konusu insanlığın en temel meselelerinden biri olmuştur. Bir düşünce sistemi olarak ahlâkın varlıklar içinde sadece insanın meselesi olduğunu söylemek yanlış olmaz.⁶ Zira ahlâkın ferdî boyutu olduğu gibi toplumsal boyutu da vardır. Ferdî ve toplumsal boyutlarıyla ahlâk, zaman ve zemine göre insanlığın dünyadaki seyri içinde değişmiş, dönüşmüştür. Modern dönem ise pek çok alanda köklü değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Modernitenin hayatı şekillendirme iddiası modern değerler temelinde yeni ahlâk anlayışlarını gündem getirmiştir. Dahası modern dönemin bireyi bir ölçüt olarak kabul etmesi, ahlâkî bir boşluğa sebep olmuştur.⁷ Bu dönemde geleneksel toplumlarda hayata yön veren küllî ahlâkî ilkelerin etkisini yitirdiği ve birey merkezli değişken-görece değerlerin hâkim olduğu görülür.⁸ Özellikle modernleşme süreci ile birlikte klasik ahlâk literatüründe tevekkül, sabır, kanaat gibi hasletlerin Müslüman toplumu durağanlaştırdığı gerekçesiyle eleştirilmesi ve

1 bk. Fatih Kanca, "Edeb-Ahlâk Türü Eserlerde Âyetlerin Yorumlanma Biçimi: Mâverdü'nin Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn'i Özelinde", *Dergiabant* 10 / 1 (Mayıs-2022), 237-265.

2 Mustafa Çağrırcı, "Ahlâk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 2/1-9.

3 Mustafa Çağrırcı, *İslam Düşüncesinde Ahlâk*. (İstanbul: Dem Yayınları, 2006), 94-105.

4 Çağrırcı, *İslam Düşüncesinde Ahlâk*, 111-112.

5 Mehmet S., Aydın, "Ahlâk", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1989), 2-10-14.

6 Ejder Okumuş, "Modern Toplumda Ahlâk ve Gençlik". *Gençlik Araştırmaları Dergisi*. (Nisan-2017) 5/1, 79-93.

7 bk. Ahmet Kemal Bayram, "Modern Etik ve Siyaset". *Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu* (2005), 44-56.

8 İsmail Albayrak, *Klasik Modernizmde Kur'an'a Yaklaşımlar*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004), 21.

modern düşünce ile uyumlu aktif bir ahlâk anlayışının ikame edilme çabası İslam ahlâk ilkelerinin etkisini kaybetmesini hızlandırmıştır.⁹ Batı'nın teknolojik gelişmelerle önemli bir ivme kaydetmesi ve İslam dünyasının geri kalması ahlâkî problemleri daha da gün yüzüne çıkarmıştır. Bu süreçte İslam toplumlari da bu dönüşümden payını almıştır. Batı'nın teknolojisini alıp ahlâkını almama söylemi, bu soruna bir çözüm olarak gündeme gelişmiştir. Öte yandan ahlâkî değişimin hem ferdî hem de toplumsal ölçekte hissedilir hale gelmesi İslam düşünürlerini ahlâk vurgusunu gündeme getirmeye itmıştır.

Modern ıslah hareketleri Müslüman toplumun hem ahlâkî hem de siyasî olarak ıslahını amaçlamıştır. Cemaleddin Efgânî (öl. 1897), Muhammed Abduh (öl. 1905) ve Reşîd Rızâ (öl. 1935) gibi isimlerin ıslah konusundaki gayretlerini ahlâkî ve ictimâî alana teksif ettikleri söylenebilir. İmam Mâlik'in "Bu ümmetin âhiri ancak evvelinin salâh bulduğu şeyle salâh bulur." ifadesine tutunan ıslahçı yaklaşım, selevin atılımını sağlayan ahlâkî ve siyasî prensiplere sarılmayı çözüm olarak öne sürmüştür. İslahçı yaklaşımın bu prensiplerin ana kaynağı olarak Kur'an'ı gördükleri izahtan varestedir.¹⁰ Örneğin Reşîd Rızâ, Menâr tefsirinde tarih ilmiyle birlikte ahlâkın sosyoloji ilmine önemli veriler sağladığını ifade etmektedir. Burada ahlâktan kasıt Kur'an, sünnet ve selevin sözlerine dayanan ahlâkî faziletler ve kaçınılması gereken ahlâka aykırı davranışlardır.¹¹

Abdullah Dirâz (öl. 1958) da *Kur'an Ahlâkî* adlı eseriyle ahlâk alanında öne çıkan isimlerden biridir. Dirâz, eserinde ahlâk meselesini modern nazariyelerle karşılaştırmalı olarak ele almış ve Kur'an'ın ahlâkî esaslarını açıklamıştır. Dirâz'ın ahlâk konulu bir eser te'lif etmesinin sebebi Batılı yazarlar tarafından ortaya konulan Kur'an ve ahlâk konulu eserlerin İslam inancından uzak olmasıdır. Yazar, Batıya Kur'an ahlâkının gerçek mahiyetini göstermek istemiştir. Doğu Arap toplumlarının yanı sıra Osmanlı coğrafyasında Ömer Nasuhi Bilmen (öl.1971) ve Ahmet Hamdi Akseki (öl. 1951) gibi isimler, toplumun ahlâkî çöküşüne karşı İslam'ın evrensel ilkelerini gündeme getirerek önemli katkılarda bulunmuştur. Özellikle Kur'an yorumlarında ahlâkî vurgulara yer verildiği görülür. Örneğin Akseki, dönemin diyanet reisinin talebi üzerine telif ettiği Asr sûresi tefsirinde ahlâkî muhtevaya ağırlık vermiştir. Ömer Nasuhi Bilmen ise hem verdiği dersler hem de eserleri ile İslam ahlâkının evrensel değerlerine vurguda bulunmuştur.¹² Bunların yanı sıra yeni araştırmalarda Kur'an'ın ahlak kavramlarını inceleyen çok sayıda konulu tefsir çalışması ortaya çıktığı gibi¹³ Kur'an yorumunda yeni bir yöntem teklifi olarak ahlâkî tefsirin imkanı ele alınmıştır. Ahlâkî tefsir önerisine göre Kur'an'ın kelimâ, fikhî, tasavvufî ve edebî yönlerine ağırlık veren tefsirler ortaya çıkmış olmasına rağmen ahlâkî boyutunu ortaya koyan tefsirler ortaya çıkmamıştır. Çalışma Kur'an'ın ahlâk merkezli olarak yorumlanmasının gerekliliğine dikkat çekmekte-

9 İsmail Kara, "Çağdaş Türk Düşüncesi Nasıl Ele alınabilir?", *Kutatgu Bilig Felsefe Bilim Araştırmaları* 4 (2003), 183.

10 bk. Ali Merad, "İslah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları 1999), 19/143-156.

11 Reşîd Rızâ, *Tefsîrül-menâr*, (Kahire: Darü'l-Menâr, 1947), 10/ 34-35.

12 Rahmi Yaran, "Bilmen, Ömer Nasuhi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/162-163; bk. Ömer Nasuhi Bilmen, *Yüksek İslam ahlâkı*, (İstanbul: Burhaneddin Erenler Matbaası 1949); a.mlf, *Kur'an-ı Kerim'den Dersler ve Öğütler: ilaveli birinci kitap*, 2. bs (İstanbul : Burhaneddin Erenler Matbaası 1972).

13 bk. Davud Ayduz, *Hucûrat Suresi (Ahlak ve Âdab Suresi) Tefsiri*, (İstanbul : Yeni Akademi Yayınları, 2006); Yunus Ekin, *İslam ahlaki açısından Lokman Suresi'nin Tefsiri*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, 1994).

dir.¹⁴ Konu ile ilgili diğer eser ise Hasan Sevim tarafından hazırlanan *Menâr Tefsirinde Ahlak Perspektifi* adlı çalışmadır. Bu çalışma Bakara ve Âl-i İmran sûreleriyle sınırlandırılmıştır. Bu çerçevede Abduh'un düşüncesinde İslam ahlakının temel özellikleri, İslam'ın üzerine inşa edildiği beş temel esasın ahlakla ilişkisi ve günümüz müslümanlarının İslam ahlakıyla ahlaklanamamalarının sebepleri konusunda Abduh'un tepitleri ele alınmıştır.¹⁵

Ahlâk meselesinin yirminci asır başlarından itibaren İslam dünyasını çeşitli boyutları ile meşgul ettiği görülmektedir. Kur'an'ın ahlâkî mesajının öne çıkarılması amacıyla telifler çoğalmıştır. Bu dönemde ahlâka ve ıslaha vurgusuyla öne çıkan isimlerden biri de Muhammed Tâhir İbn Âşûr'dur (1879- 1973). Makâsîd ve ıslah konusundaki katkıları sebebiyle İbn Âşûr'un görüşlerinin genellikle hukuk alanında ele alındığı görülmektedir. Ancak ahlâk konusundaki yaklaşımının onun görüşlerine zemin teşkil ettiği söylenebilir. Bu bağlamda çalışmanın konusu modern dönemin önemli müfessirlerinden İbn Âşûr'un *et-Tahrîr ve't-tenvîr* adlı tefsirinde ahlâk konusuna yaklaşımıdır. Araştırma, İbn Âşûr'un görüşleri çerçevesinde Kur'an'ın en temel gayesi olarak ıslah fikrinin altında yer alan ahlâk konusunun hiyerarşik olarak nasıl konumlandığını, çeşitli boyutlarıyla ıslaha nasıl hizmet ettiğini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada müfessirin düşüncesinde ahlak ile ilişkili olarak öne çıkan ıslah, ifsad, akıl ve fitrat kavramları ele alınacaktır. Müfessirin ahlâkî ilkelerin yorumunda bütüncül ve tedrîcî yaklaşımı ortaya konulacaktır. Bunun yanı sıra müfessirin özgün tarafının somutlaştırılabilmesi için *et-Tahrîr ve't-tenvîr*'de infak örneği çerçevesinde ahlâkî pratiklerin yorumuna yer verilecektir. Makalede genel olarak yazılı metinlerden sistematik olarak veri toplamayı ve elde edilen verilerin incelenmesini sağlayan içerik analizi yöntemi tercih edilmiştir. Çalışmanın çağdaş tefsir alanında ahlâk konusundaki yaklaşımlara dikkat çekerek katkı sağlayacağı ön görülmektedir.

1. İbn Âşûr'un *et-Tahrîr ve't-tenvîr* Adlı Tefsirinde Ahlâkın İslah ve İfsad ile İlişkisi

Ahlâk; tabiat, huy, seciyye anlamındaki *hulk* kelimesinin çoğuludur. *Halk*, insanın fiziksel yönü için kullanılırken *hulk*, manevi yönü için kullanılmıştır.¹⁶ İsfahânî (öl. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği), *hulk* ve *halk* sözcüklerinin temelde aynı anlamda olduğunu ifade ederek aralarındaki ayrıma dikkat çekmektedir. Bu ayrıma göre *halk*, basarla yani çıplak gözle algılanan şekillere tahsis edilmişken *hulk*, basiretle idrak edilebilen huylara tahsis edilmiştir. Ahlâk kendiliğinden sadır olan bir hal olması ile *ğarize* olarak da adlandırılır. İnsanın çabasına bağlı olan ahlâkî yönü ise *mükteseb* olarak adlandırılmıştır.¹⁷

İbn Âşûr, ahlâk kavramını insanın nefsinde yerleşmiş olan hayra ve şerre sevk eden seciyye olarak tanımlamıştır. Bu yönüyle kavram, hayra veya şerre muhtemeldir. Kavramın ne yöne sevk ettiğini ifade etmek üzere “حسن” veya “سوء” gibi kayıtlar kullanılır.¹⁸ İstilâhi olarak ise kişiden düşünmeksizin sadır olan eylemlerin kaynağı olup nefiste yerleşmiş bir nite-

14 Adil Bor, “Kur'an'ın Ahlâkî Tefsirinin İmkân ve Lüzumu (Yeni Bir Tefsir Türü Teklifi)”, *Usul İslam Araştırmaları* 35 / 35 (Mayıs-2021), 113-138 .

15 Hasan Sevim, *Menâr Tefsirinde Ahlak Perspektifi*, (Konya: Gece Kitaplığı 2022), 15-16.

16 İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisâ-nü'l-'Arab*, (Kahire: Dârü'l-meârif, h.1119), 2/1244-1245.

17 Râğib el-İsfahânî, *ez-Zer'â ilâ mekârimi's-şer'i'a*, Thk. Ebu Yezid Ebu Zeyd el-Acmi, (Kahire: Darü's-selâm 2007), 96.

18 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, (Tunus: Darü't-Tunusiyye, 1984), 19/ 171.

liktir. Kişinin ahlâkı onun huylarının toplamıdır. Bunlar cibillî veya kesbîdir. Cibillî olanlar doğuştan nefiste bulunurken, kesbî olanlar tekrar, taklid veya tecrübe gibi yollarla edinilir.¹⁹

Müfessirin ahlâkî esasları hiyerarşik bir şekilde sıraladığı görülmektedir. Ona göre ahlâk alimleri tarafından “*hikmet, iffet ve şecaat*”, kendileriyle adaletin ortaya çıktığı temel ahlâk esasları olarak kabul edilmiştir. Örneğin gazab, olumlu anlamıyla şecaatin ilk seviyesidir. Kişinin kendisine zarar veren şeylerden korunmasını sağlar. Övülen gazab ise özellikle mesâlih-i amme ve dini esaslar söz konusu olduğunda ortaya çıkar. Gazab, şecaat kapsamındaki en alt ahlâkî esas olarak yer almaktadır.²⁰ Ahlâk-ı zemîme ile de ilgili ayrıntılı açıklamalar getirmiştir. Örneğin nifak kavramını tasnif etmiştir. Bu tasnife göre nifak kavramı yalan, korku ve hile olmak üzere üç temel kavrama bölünmüştür. Özellikle dinde nifak konusuna eğilen müellif, yalan, korku ve hileyi nifaktan kaynaklanan hastalıklar olarak yorumlar.²¹ Görüldüğü gibi müfessirin ahlâk konusunda olumlu ve olumsuz anlamda küllî faziletlerin altında daha cüz’î faziletlere yer verdiği görülür.

İbn Âşûr’un ahlâk yorumunda onun düşüncesinin önemli kavramlarından olan ıslah ve ifsad önem taşımaktadır. İslah daha kapsamlı bir ilke olup ahlâkın onun altında tasnif edildiği görülür. İbn Âşûr’a göre Kur’an’ın gerçekleştirmeyi hedeflediği en yüce gayesi ıslahtır. Ahlâk, ise çeşitli boyutlarıyla Kur’an’ın gerçekleştirmeyi hedeflediği küllî maksatları arasındadır.²² İslah, salah anlamında bir şeyin kemâlinin ortaya çıkmasıdır. Mesela bir kişinin salahı, o kişiden güzel söz ve fiillerin ortaya çıkması ile gerçekleşir.²³ İbn Âşûr’un ıslah düşüncesi, insandan topluma oradan da halka halka genişleyerek umrana giden bir kapsamlılığa sahiptir. Müfessir, insanın ıslahını, itikadî ve vicdanî olmak üzere ikiye ayırır. İtikadî ıslah, itikadın tevhide dayalı olarak düzeltilmesi ile, vicdanî ıslah ise ibadet ve ahlâkî güzelliklere riayet ve ahlâkî çirkinliklerden kaçınmakla gerçekleşir. Toplumsal ıslah ise fert fert gerçekleşecek ıslaha insan ilişkilerindeki ıslahın dahil edilmesiyle mümkün olur. Ümmetin ıslahı ise tüm müslümanların salahını amaçlamaktadır.²⁴

Fesâd ise sözlük anlamı ile faydalı olan şeydeki faydanın ortadan kalkarak zarara dönüşmesidir. İlk anda fayda söz konusudur, ancak aşama aşama zarar ortaya çıkar. Bu husus yemeğin bozulması ile örneklendirilmiştir. Başka bir anlamı ile bir şeyin zararlı olmasına da fesad denilir. Yani bir şeyde ilk andaki bozulmaya da baştan bozuk olmadığı halde sonradan ortaya çıkan bozulmaya da *fâsid* denilir.²⁵ Fesâd, salâhın zıddıdır. İslah ise ifsadin zıt anlamlısıdır. Fesâdın anlamında olduğu gibi ıslahta da başlangıçtaki halden bir dönüşüm söz konusudur. Bu yönüyle ıslah, fâsid olan bir şeyin sâlih hale gelmesidir.²⁶

19 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 19/172.

20 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 1/198.

21 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 1/179-181.

22 Mahmut Ayyıldız, *Tefsirin Mahiyeti Üzerine: Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr’un Müdevven Bir İlim Olarak Tefsire Yaklaşımı*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 153 vd; Külünkoğlu, *Günümüz Kur’an araştırmalarında Makâsîdî Yaklaşım*, (İstanbul: İFAV Yayınları 2022), 171 vd.

23 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 2/355-356.

24 bk. İbn Âşûr, *Usûlü’n-nizâmî’l-ictimai fi’l-İslâm*, (Amman: eş-Şeriketü’t-Tunisiyye, 2001), 19; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 1/. 38; bk. Ayyıldız, *Tefsirin Mahiyeti Üzerine: Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr’un Müdevven Bir İlim Olarak Tefsire Yaklaşımı*, 149-167.

25 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 1/284.

26 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 1/285.

Müfessirin Bakara sûresi 11. ayetinde yer alan ““Onlara “Yeryüzünde düzeni bozmayın” denildiğinde, “Hayır, biz yalnızca ıslah edenleriz” derler.””²⁷ ifadelerinde ıslah ve ifsada dair yorumları dikkate değerdir. Müfessir, ayette ifsad edenlerin ifsad ettikleri bu kadar açık iken kendilerini muslih/ıslah edici olarak görmelerini ifsâdın üç seviyesinden bahsederek açıklar;

1. Birinci boyut, kişinin kalbî hastalıklarda ısrarı neticesinde kendini ifsâd etmesidir. Bu sebeple kınanan durumlar ve mefâsid meydana gelir.
2. Bu sıfat ve davranışların yayılması ile insanların ifsâdı meydana gelir. Ailelerin ve evlatların müfssidleri takip etmesinin neticesinde “Sen onları bırakırsan kullarını saptırırlar ve sadece günahkâr nankör nesiller yetiştirirler.”²⁸ ayetinde ifade edilen durum ortaya çıkar.
3. Müslümanlara karşı gruplaşma, fitnelerin yaygınlaşması, düşmanlık, söz taşıma, gam-mazcılık gibi toplumsal fesadın neşet ettiği fiillerle toplumun ifsâdı meydana gelir.²⁹

Müfessirin yorumuna göre ferdî boyuttaki kötü davranışların yayılmasıyla toplumsal bozulmanın başlaması olgusunda ifsâd, kişisel düzlemden toplumsal düzleme aşama aşama yaygınlaşan bir niteliğe sahiptir.

*“Medyen’e kardeşleri Şuayb’ı (gönderdik). Dedi ki: “Ey kavmin! Allah’a kulluk edin; sizin O’ndan başka tanrınız yoktur. Size rabbinizden açık bir delil gelmiştir. Artık ölçüyü tartıyı tam yapın, insanların mallarının değerini düşürmeyin, düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Eğer inananlar iseniz bunlar sizin için daha hayırlıdır.”*³⁰

A’râf sûresi 85. ayet-i kerimedeki ifadelerde ise öncelikle tevhid, daha sonra ise ticari bir ahlâk olarak ölçü ve tartıyı tam yapmak zikredilmiştir. Sonra ise yeryüzünde ıslahtan sonra ifsâd yasaklanmıştır.³¹ Müellif ayetin yorumunda yeryüzündeki fesâdın aşamalılığının yanı sıra çok boyutlu olduğuna da dikkat çekmiştir. Yeryüzünde gerçekleşen fesâd ile insanlar, hayvanlar, nebâtat, her alanda Allah’ın koyduğu düzen ve kuralların ifsadı meydana gelir.³²

İbn Âşûr, tevhidin ıslahtan önce zikredilmesine dayanarak düşüncenin ıslahını amellerin ıslahından öncelikli görmektedir. Zira teşrî, tevhid temelinden neşet ettiği gibi ıslahın aslı da tevhididir. Akıl, kendisi sâlih olmadan sâlih olana yaklaşamaz, sâlih olanın peşine düşemez. Dolayısıyla ahlâkî ve sâlih olan için aklın salahı öncelik taşımaktadır.³³ Akidenin korunmasının diğer maslahatlardan daha önemli olması, şer’î asılların korunmasının, temel olmayanların korunmasından daha elzem olmasıyla ilgilidir.³⁴ Bu sebeple İslam’da ıslah, insanın ıslahî âlemin ıslahına hizmet edeceğinden itikadın ıslahı ile başlamıştır. Nefsin tezkiyesi ise sonra gelmektedir. Hz. Peygamber bu hususa işaret ederek “Dikkat edin! Vücutta bir et parçası vardır ki o iyi olduğunda bütün vücut iyi, o kötü olduğunda bütün vücut kötü

27 Kur’an Yolu, (Erişim 20 Ocak 2023)

28 Nûh 71/27.

29 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 1/284.

30 el- A’raf 7/85.

31 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 8/244.

32 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 1/285.

33 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 15/67.

34 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 16/293.

olur. Dikkat edin! O, kalptir.”³⁵ buyurmuştur. İnsanın ıslahı ise hukukun en büyük gayesi olan maslahatın celbi mefseletin def’i ile gerçekleşecektir.³⁶

İbn Âşûr’a göre kişi ancak iman-amel bütünlüğü ile ahsen-i takvîm seviyesine erişir.³⁷ İnsanın ahsen-i takvîm üzere yaratılması konusunda insanın sadece suretinin ve fiziki özelliklerinin Allah katında önemli olmadığını vurgular. Allah insanı her bakımdan en güzel surette yaratmıştır. Ancak insanın Allah katındaki değerini belirleyen fiziki özellikleri değildir. Zira Hz. Peygamber, “Allah sizin suretinize bakmaz, kalplerinize bakar”³⁸ derken bunu kastetmektedir. Çünkü kişinin veya yeryüzünün ıslahında insanın fiziki özelliklerinin etkisi yoktur.³⁹ Ahlâk ve imanın birbiri ile bağlantısına dikkat çeken İbn Âşûr, sâlih amelleri ahsen-i takvîme dahil eder. Zira sâlih ameller, kişinin güzel ahlâkını perçinler. Bu sebeple Allah Resûlü, “Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim.”⁴⁰ buyurmuştur.⁴¹ İlk nâzil olan ayetlerden olan Kalem sûresinin 4. ayeti Hz. Peygamber’in büyük bir ahlâk üzere olduğunu ifade etmektedir.⁴² Ayetteki “خُلِقَ عَظِيمٌ” ifadesi kaynaklarda Kur’an ahlâkı, İslam ahlâkı, din, dinin emir ve yasaklarına tutunma vb. şekillerde yorumlanmaktadır.⁴³ Ayetin ilk nazil olan ayetlerden olması sebebiyle Hz. Peygamber’in üstün ahlâka risâlet öncesinde de sahip olduğu söylenmektedir.⁴⁴ Öte yandan ifadenin *din* olarak açıklanmasının daha isabetli olduğu da dile getirilmiştir.⁴⁵ İbn Âşûr ilgili ayetin yorumunda ifadeyi insanı kemale erdiren üstün ahlâkî özellikler olarak açıklamıştır. Hz. Peygamber’de ahlâkın en üstün özellikleri toplanmıştır. “Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim” ifadeleri de bunu anlatmaktadır. O, insanoğlunun nefsinde güzel ahlâk bakımından gereken şeyleri tamamlamayı şeriatinin esası olarak nitelemiştir. Müfessir güzel ahlâk esaslarını sabır, zühd, insanlara iyi muamele, tevazu, iffet, hilm gibi hal ve davranışlarla örneklendirmiştir.⁴⁶ İslam dini, tüm insanlara mümin-kafir ayrımı olmaksızın güzel ahlâkla muamele etmeyi emretmiştir. Bu emirden kasıt ise kafir de olsa insana merhametli olmak, hakkını teslim etmek, izzetini kaybetmeden güzel ve yumuşak söz söylemek gibi davranışları benimsemektir.⁴⁷ Bu bağlamda Hz. Peygamber’in etrafındakilere yumuşak davranışı ve katı yürekli olmaması gibi üstün ahlâkî

35 Buhârî, “İmân”, 39.

36 İbn Âşûr, *İslam Hukuk Felsefesi Gaye Problemi: Mekâsıdu’ş-Şerîati’l-İslâmiyye*, çev. Vecdi Akyüz, Mehmet Erdoğan, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 1999),121.

37 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 30/430

38 Ebû’l-Hüseyn el-Kuşeyri Müslim b. Haccâc, *Sahih-i Müslim*, neşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (Kahire : Dâru İhyai’l-Kütübî’l-Arabiyye, 1955), “Birr”, 33.

39 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 30/424.

40 Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Ebû Hâcîr Muhammed Saîd Besyûnî, (Beyrut: y.y., 1405/1985), *el-Müsned*, 2 / 381.

41 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 30/429.

42 وَأَنَّكَ تَعْلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ “Sen elbette üstün bir ahlâka sahipsin.” (el-Kalem 68/4)

43 Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*. (Mekke: Dârü’t-terbiye ve tûras, ts), 23/529-230.

44 Mustafa Altundağ, “Kuran Vahyinin İlk Mesajlarında Ahlâkî Boyut”, *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin İlmî Mecmuası* 1/2 (2004), 114.

45 Koca, “Aydınlıkta Saklanan Bir Ayet: Ve-inneke le-alâ hulukin azîm (68/el-Çalem:4) Ayeti Çerçevesinde Kur’an’da Huluk Kavramını Yeniden Düşünmek”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 55/2 (2014), 32.

46 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 29/64-65.

47 Tahir bin Âşûr, *Kitabü cemheratü makalat ve resaili Muhammed Tahir İbn Âşûr*, Derl. Muhammed Tahir el-Mesawî, (Ürdün: Darü’n-nefais, 2015), 1/214.

nitelikleri dini tebliğin başarısını doğrudan etkilemiştir.⁴⁸

Hiz. Peygamber'in ahlâkını açıklayan Hiz. Aîşe'den gelen "Onun ahlâkî Kur'an'dı" ifadesi ahlâkî nebevi pratiğin kaynağını göstermesi açısından önem taşımaktadır. Hiz. Âîşe rivayetinin başka versiyonlarında Mü'minûn Sûresi'nin ilk on ayetine işaret etmektedir.⁴⁹ Bu ayetler, müminleri ahlâkî faziletlerle elde edilen felahla müjdeleyerek başlamaktadır.⁵⁰ Arkasından huşû ile namaz, boş şeylerden yüz çevirme, zekât, ırzı koruma, emanete ve söze riayet, namazda devam hususları müminlerin özelliği olarak zikredilmektedir.⁵¹ Ayetlerde zikredilen nefis tezkiyesi ve istikamet kazandıran ilmî ve ruhî faziletler, ferdî ıslaha yardımcı olmaktadır.⁵²

Müfessir, aşağıdaki ayetin yorumunda bazı güzel ahlâkî nitelikleri Ehl-i kitaptan Hristiyanlar için de ayırıcı bir vasıf olarak görmektedir;

*"Kuşku yok ki iman edenlerin, insanlar içinde en amansız düşmanlarının Yahudiler ve şirk koşanlar olduğunu göreceksin. Yine, onlar arasında iman edenlere sevgi bakımından en yakın olanların da, "Biz Hristiyanız" diyenler olduğunu göreceksin. Çünkü bunların içinde (insafı) keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar."*⁵³

Ayette diğer inanç mensupları, mü'minlere düşmanlıkları bakımından derecelendirilmiştir. Yahudiler, mü'minlere peygamber kendi içlerinden çıkmadığı için düşmanlık etmektedir. Müşrikler ise hak yola tabi olarak kendilerini geçtikleri için haset ederek Müslümanlara düşmanlıkta bulunmuştur. Ayette müminlere en yakın olarak Hristiyanlar zikredilmiştir. Buradaki yakınlıktan kasıt İslam'a muhalif tavır sergileyen milletler arasında en yakın olanıdır. Onların Müslümanlara yakınlıklarının yani düşmanlıkta bulunmamalarının sebebi ise onların arasında keşişlerin ve rahiplerin bulunmasından ileri gelmektedir. Hristiyanların alimleri olarak nitelenecek olan bu sınıflar, Araplar tarafından güzel ahlâkları ve tevazuları ile bilinmektedir. Alimlerinin Hristiyan toplum içinde yer alması, Hristiyanların tevâzu sahibi ve insafı olmalarında etkili olmuştur. Burada bahsi geçen Hristiyanların Müslüman olan Arap Hristiyanlar olduğu ihtimali de zikredilmiştir. Bu yoruma göre onların sahip olduğu ahlak, Arap olmaları sebebiyledir. Müslüman olmalarından sonra dinin etkisiyle ahlâkları daha da güzelleşmiştir.⁵⁴ Hristiyanların tevâzu sahibi ve insafı olmaları onların ahlâkın kaynağı olan vahye kulak vermesini sağlamış ve iman etmelerini kolaylaştırmıştır. Kibir, kişinin aklî dinginliğinin yok olmasına sebep olduğu için vahye kulak vermesini engelleyen bir haslet olarak nitelenmiştir.⁵⁵ Başka bir ifade ile Hristiyanların fitrata uygun ahlakı, hal ve tavırları, Yahudi ve müşriklere kıyasla müminlere yakın olmalarını sağlamıştır.

48 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 4/45.

49 "Müminler kesinlikle kurtuluşa ermiştir. Ki onlar, namazlarında derin bir saygı hali yaşarlar; Anlamsız, yararsız söz ve davranışlardan uzak dururlar; Zekâtı verirler; İffetlerini korurlar; Sadece eşleriyle veya ellerinin altında olanlarla (câriyelerle) yetinirler, bundan dolayı da kınanacak değillerdir. Ama her kim bunun ötesine geçmek isterse işte haddi aşanlar onlardır. Yine o müminler emanetlerine ve ahidlerine sadakat gösterirler; Namazlarını titizlikle eda ederler. İşte vâris olacaklar bunlardır; Firdevs cennetine vâris olacaklar ve orada onlar ebedî kalacaklardır." (el-Mü'minûn 23/1-10)

50 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 18/6.

51 el-Mü'minûn 23/1-10.

52 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 18/7-21.

53 el-Mâide 5/82.

54 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 7/7-8.

55 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 24/188-189.

2. İbn Âşûr'un *et-Tahrîr ve't-tenvîr* Adlı Tefsirinde Ahlâkın Fıtrat ve Akıl ile İlişkisi

İbn Âşûr'un yorumlarında ahlâk konusu ile ilgili önemli kavramlardan biri de fıtratır. İslah ile fıtratın uyumuna dikkat çeken müfessire göre İslam'ın ıslah konusunda ortaya koyduğu ilkeler insanın fıtratı ile uyumludur. Allah'ın Rûm sûresi 30. ayette⁵⁶ İslam'ı fıtrat olarak nitelendirilmesinin sebebi de budur. İslam'ın kıyamete kadar bütün insanlığı kapsayacak şekilde genel ve kuşatıcı olmasının sebebi fıtrata uygun olmasıdır.⁵⁷ İbn Âşûr'un yorumlarında ahlâk, akıl ve fıtrat kavramları ile karşılıklı etkileşim içindedir. Bu etkileşimi anlamada ahlâk kavramının hikmetle ilişkisine bakmak gerekmektedir. Hikmetin çeşitli tanımlarına yer veren müellif, din nazarında hikmeti dörde ayırır: *marifetullah, ilm-i ahlâk, tehzîbü'l aile, ümmetin ıslahı*.⁵⁸ Hikmetin alt dallarından biri olarak ilm-i ahlâkı, beşerin gücü yettiğince ilahi sıfatlarla bezenmesi olarak tanımlar ki bu sayede insan kemale ulaşır.⁵⁹ Çünkü güzel ahlâk, insana akli bir dinginlik ve amelde istikamet kazandırır.⁶⁰ Bu sebeple güzel ahlâkın zıddı olarak bilgiye kulak vermeden kibir ve inkara kalkışmak, ilmi hakikatlerin kişiye ulaşmasını engeller. Bu durumda kişi için netlik kaybolur, faydayı ve zararı ayırt edemez hale gelir. İbn Âşûr, bilgi karşısında doğrudan inkâr ve kibre meyilememenin ahlâk ilminin temeli olduğunu ifade eder. Bu sebeple Kur'an'da müşriklerin kibirle vahiyden yüz çevirmesi eleştirilmiştir.⁶¹ Bu yoruma göre kibirli ve inatçı olmanın akli perdelediği söylenebilir. Ahlâkî davranışlar ise akli dinginliği sağlayarak kişiyi fıtrata yaklaştırıp vahyin kabulüne etki etmektedir.

Akla önemli bir konum veren müfessir, insanın takvayı ve fücûru anlamasını akıl vasıtasıyla mümkün görür. Allah, insanın beşerî ve ruhî yönüne uygun zaruri bilgileri fıtratına yerleştirmiştir ki insan seçimlerini buna göre yapsın ve ilâhî çağrıya kulak verebilsin. İbn Âşûr'a göre insanın ahlâkî olanı bilmesi için Allah'ın bildirmesi bu anlama gelir. Bu sebeple Allah, "*Fücûru ve takvâyı ilham etti*"⁶² buyurmuştur. Allah, ahlâkî bilgiyi insanın fıtratına yerleştirmiştir. Aksi taktirde insanın ilahi kanunların kendisine olan davetine anlam vermezdi.⁶³ Müfessir, Tîn sûresinde de ahsen-i takvîm üzere yaratıldığı beyan edilen insanın en önemli yönünün dosdoğru bir akıl olduğunu vurgular. Aynı zamanda insan dosdoğru aklını kullanacak bir kabiliyette yaratılmıştır. Örneğin Adem'in oğullarından biri istinbat yolu ile kargayı müşahede ile taklid ederek kardeşini gömmüştür.⁶⁴ Bu anlamda kendisinden eylemlerin sudûr ettiği beden, aklın hizmetkârı olmakla ikincil konumdadır.⁶⁵ Özetle Allah, şeriat-

56 "O halde sen hanîf olarak bütün varlığını dine, Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmışsa ona yönel! Allah'ın yaratmasında değişme olmaz. İşte doğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler." (er-Rûm 30/30)

57 İbn Âşûr, *Usûlü'n-nizâmi'l-ictimai fi'l-İslâm*, 32-42.

58 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 3/63.

59 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 3/62.

60 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 3/60.

61 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 24/188-189.

62 eş-Şems 91/8.

63 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 30/370; İslam düşüncesinde ahlâkî faziletlerin akli olup olmadığı meselesi adalet, irade, hürriyet ve istitâat gibi meseleler bağlamında tartışılmıştır. İslam kelam tarihinin rasyonel tarafı olarak bilinen Mu'tezile, ahlâkî olanın iyi ve gerekli olduğu hakkındaki bilgilerin akli olduğunu savunmuştur. Eş'arî alimler ise ahlâkî değerlerin dini olduğu yani Allah'ın bildirmesine dayandığını savunurken Mâtürîdiler ise aklın ahlâkî değerleri anlayabilecek güçte yaratıldığını ifade etmiştir. Ahlâk-akıl ilişkisi için bk. Çağrıç, *İslam Düşüncesinde Ahlâk*, 97-109.

64 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 2/303

65 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 30/424.

leri muhatapları tarafından kabul edilerek sürekliliğinin gerçekleşmesi için hitabı muhatapın akli kabiliyetlerine uygun olarak göndermiştir. Çünkü Allah gönderdiği şeriatlerle amel edilmesini istemektedir. Allah'ın şeriatleri ve peygamberlerini göndermesindeki amaç, sadece insana mesajı duyurmak veya kelamı vasıtasıyla edebi zevk tattırmak değildir.⁶⁶

İslam'ın dünya ve ahirette saadete ulaştırması, iman ve amel birlikteliğine bağlıdır. Amelin gerçekleşebilmesi de İbn Âşûr tarafından hitabın fitrata ve akla uygunluğuna bağlanmıştır. Al-i İmran sûresi 19. ayette;

إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ وَمَنْ يَكْفُرْ بِآيَاتِ اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ

“Kuşkusuz Allah katında din İslâm'dır. Kitap verilenler, ancak kendilerine ilim geldikten sonradır ki, aralarındaki hak tanımazlık yüzünden ayrılığa düştüler. Allah'ın âyetlerini inkâr edenler bilmelidirler ki Allah'ın hesabı çok çabuktur.”⁶⁷

Ayette zikredilen “إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ” ifadesi İslam'ın dinler tarihi silsilesinin son mükemmel hali olduğunu beyan etmektedir. İslam'ın *kâmil* ve *tamam* olması, önceki dinlerin öğretilerinin sadece kendi zamanları ve mekanları için ihtiyaçları karşılayacak özellikle ilkeler içerdiğini gösterir.⁶⁸ Bu sebeple İslam, herhangi bir gelenekten veya mezhepten etkilenmemiş, usûlünü fitrat üzere mebnî kılmıştır.⁶⁹ Bu asıl, tüm insanlığın İslam'ı kabulünü hazırlayan ve ona hizmet eden dokuz şekilde ortaya çıkmaktadır; 1. İtikadın ıslahı 2. Nefsin tezkiye ile ıslahı ve toplumun şeriatle ıslahının bir arada olması 3. Muhatapın durumuna göre ikna yöntemlerinin olması 4. Davetin umûmî olması ve süreklilik 5. Bütün zamanlara hitabın mümkün olması ve müctehidlerin istinbat edebilmesi için şer'î asıllar üzere gelmesi ve fer'î hususların azaltılması 6. Kendisiyle amelin mümkün olması 7. Önceki şeriatlerden farklı olarak ağır hükümlerin kaldırılmasıyla insana merhamet ve yumuşaklık 8. İslam'da şeriatin hükümet ve yönetimle birleşmesi 9. Şer'î kat'ilerin Kur'an'daki tekrarlarla açık olması.⁷⁰ Bu esaslarda görüldüğü gibi İslam'ın fitrat üzere kolaylıkla kabulü ve davranışlara yansımaları mümkün olmuştur.

Fitrata uygunluk, İslam'ın kabul edilmesinde ve itaatte kolaylık sağlasa da buna rağmen insan her zaman fitrata uygun seçimler yapmayabilir. Allah, insanı fitrat üzere yaratmış, peygamberler ve kitaplarla desteklemiştir. Ancak insan zamanla fitrat-ı selimeden uzaklaşmıştır ki müellif bu durumun ahlâkî çeşitli boyutlarıyla ilgili dört sebebi olduğunu ifade eder;⁷¹

1. İnsanın doğuştan meydana gelen aklî veya bedensel bir hastalık nedeniyle fitratından uzaklaşması

2. Şehvî ve gadabî kuvvetlerden üretilen fesada çağırıcıları taklid ederek kötü ahlâkî tercih edilmesi

3. İnsanın kendini sevmeye ve başkalarından nefret etmeye aşırıya kaçarak ve şehvî

66 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 3/190.

67 Âl-i İmrân 3/19.

68 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 3/190.

69 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 3/193.

70 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 3/194-196.

71 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 2/303.

duygulara kapılması sonucunda nefsinde yerleşen hayali düşüncelerdir. Bunlar insanı vesveseye sürükler ve insan bunu gerçekleştirmeyi düşünür.

4. İnsanın bazı davranışları kendisi için önce uygun ve hoş bulması sebebiyle tercih etmesi, sonra zamanla alışkanlığına ve nihayet tabiatına dönüşmesiyle fitratından uzaklaşmasıdır. Çünkü basiretten mahrum kalmış saf bir akıl zayıflıklarla karşılaştığı zaman bu onun tabiatı haline gelir. En tehlikelisi de bu davranışların yaygınlık kazanmasıdır.⁷²

Örneğin Hz. Adem'in oğullarından birinin kardeşini öldürme hadisesi üçüncü maddeye dahil edilmiştir. Müellif bunun kaynağının öldürme duygusunu tetikleyen cehaletten kaynaklanan haset duygusu olduğunu ifade eder. Dördüncü sebep ise toplumların gerilemesinin en önemli sebeplerinden sayılarak diğerlerinden daha tehlikeli görülmüştür.⁷³ İnsanlık tarihinde nesillerce aktarılan iyiliklerin ortaya çıkan ihtilaflarla yok olması da dördüncü madde kapsamında değerlendirilmiştir. Bu sebeple her devirde ıslah edici olarak peygamberler ve kitaplar gönderilmiştir.⁷⁴

İbn Âşûr'un ahlâk düşüncesinde aklın ve fitratın merkezi bir konumda olduğu görülmektedir. Ahlâkî olanın bilinmesinde ve ahlâkî yönelişte fitratın bozulmaması ve aklın salim olması önemlidir. İbn Âşûr, ıslah düşüncesinde olduğu gibi fitrattan uzaklaşmanın aşamalarını sıralayarak fertten topluma fitrattan uzaklaşmanın tederîcî niteliğini göstermektedir.

3. Müfessirin Düşüncesinde Ahlâk Konusunda Külli İlkelerin Rehberliği

İbn Âşûr'un düşüncesinin en önemli yönü makâsîd fikrini sistematik bir hale getirmeye çalışmasıdır. Makâsîd fikri, modern çağda muamelat alanında belirsiz olanın mümkün olduğu kadar azaltılması amacına hizmet etmektedir. Bu düşünceyle müellif, muamelat alanında kesinliği artırmak için külli kaideler temin etmek istemektedir. Zira İslam'ın temel kaynakları bu açıdan verimlidir. Ona göre kaynaklar tekrar tekrar incelenerek kaideler ortaya çıkarılmalıdır. Zira dinlerin ve peygamberlerin gönderilmesinin gayesi, toplumsal düzenin sağlanmasıdır. Toplumsal düzen de her dönemde ancak bu kaideler üzerinden temin edilebilir.⁷⁵

İbn Âşûr'un yorumlarında Kur'an'ın külli asıllar üzere nâzil oluşu, ahlâk konusunda da söz konusudur. Nahl sûresi 89. Ayet⁷⁶ Kur'an'ı “بَيِّنَاتًا لِّكُلِّ شَيْءٍ” olarak nitelemektedir. Kur'an'ın her şeyin açıklayıcısı olması tefsir tarihinde pek çok tartışmaya sebep olmuştur. Özellikle ilmî/bilimsel tefsir çalışmalarının en önemli delillerinden biri olarak sunulmuş ve Kur'an'ın “بَيِّنَاتًا لِّكُلِّ شَيْءٍ” olmasının mahiyeti ele alınmıştır.⁷⁷ İbn Âşûr'a göre Nahl sûresi 89. âyetteki “küllî şey” ifadesi umum ifade eder. Kur'an- Kerîm, nefsin ıslahı, toplum düzen ve hukuk, kevnî hakikatler konusundaki külli beyanlarının yanında ahlâkın ikmalini de kapsayan açıklama-

72 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 2/304.

73 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 2/304.

74 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 2/305.

75 İbn Âşûr, *Mekâsîdu's-Şer'iati'l-İslâmiyye*, 28.

76 “Yine o gün her ümmetin içinden kendileri hakkında birer tanık çıkaracağız; seni de bu kimseler hakkında tanık yapacağız. Bu kitabı sana her konuda açıklama getiren bir rehber, bir hidayet ve rahmet kaynağı, Allah'a gönülden bağlananlar için bir müjde olarak indirdik.” (en-Nahl 16/89)

77 bk. Şehmus Demir, “Kur'an'ın Bilimsel Verilerle Yorumlanması: Tarihsel Süreç ve Değerlendirme”, *Tefsir-de Akademik Yaklaşımlar-1*. ed. Mehmet Akif Koç, İsmail Albayrak, (Ankara: Otto Yayınları, 2013), 275.

lar içerir.⁷⁸ Ona göre Nahl sûresi 90. âyet ise Kur'an'ın *tibyân* niteliğinin neye yönelik olduğu beyan etmektedir. Ayetin adalet ve ihsan emri, fahşâ ve münkerden nehiy gibi beyan ettiği ahlâkî esaslar ile Kur'an'ın يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا نَبِّئَانَا لِكُلِّ شَيْءٍ عَدْلٌ niteliği açıklanmıştır. Bu özelliği ile ayetin usûl-ü teşrîyi kapsadığına işaret edilmiştir.⁷⁹

Mü'minlere güzel ahlâkî ve adabı öğreten, kötü ahlâktan sakınmayı tavsiye eden ahlâkî içeriği ile Kur'an'ın en önemli örneklerinden biri Hucûrât sûresi hakkındaki yorumu müfessirin bütüncül bakış açısını göstermesi açısından önemlidir.⁸⁰ İbn Âşûr'a göre sûrede يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ifadesi beş kez geçer ve her birinden sonra faziletli bir davranışa yönlendirme yapılır;

1- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْدُمُوا بَيْنَ يَدَيْ اللَّهِ وَرَسُولِهِ ifadesi Allah Resûlü'ne itaati, Allah'a itaatin kapsamına alır ve Hz. Peygamber'e ittibayı emreder.

2- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ ifadesi Hz. Peygamber'e güzel davranışın mahiyetini açıklamak için gelmiştir.

3- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنِ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ ifadesi ile müminlerin yolundan ayrılıp ayrılmadığı belli olmayan kimseler hakkında ihtiyatlı davranmak emredilmiştir.

4- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَبْخَسُوا قَوْلَ مَنْ قَوْلٍ ifadesi dille muamelede bir ölçü ortaya koymaktadır.

5- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِلَى قَوْلِهِ: تَوَابٌ رَّحِيمٍ ifadesiyle zandan sakınmak emredilmiştir.

İbn Âşûr'a göre sûrede beş kere geçen "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا" ifadeleri ile Hucûrat sûresindeki münasebetin gerektirdiği şekilde mekârim-i ahlâkın her bir bölümünden bir örnek zikredilmiştir. Mekârim-i ahlâkın her bir örneği kendi türünün geri kalanına işaret etmektedir. Sûre, hiçbir külfet ve bıkmılığa sebebiyet vermeden benzerlerinin hükmüne bir rehber olması için inzal edilmiştir.⁸¹

İbn Âşûr'un bu yaklaşımını Asr sûresi'nde de görürüz. İbn Âşûr, sûrenin وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ ifadelerinin tüm dini mesâlihın tesis edilmesini kapsadığını dile getirir. Zira İslâmî akide ve dini ahlâk hakkında toplanmıştır. Sâlih amel ve kötülükten kaçınma da *sabır*da toplanmıştır. Ahlâklı olmada sabır, bütün ahlâkî faziletlerin başıdır. Ahlâk eğitimi, kişinin kendini nefsinin şehvetlerine karşı zorlamasından hali olamaz. Neticede bu durum sabrı gerektirir ki sonunda kişi güzel ahlâktan razı olur.⁸² *Hakk*, akîde ve ahlâkın tümünü, *sabır* ise sâlih amel ve kötülükten kaçınmanın tüm cüz'î boyutlarını kapsamına almakla küllî ahlâkî esaslar olarak yorumlanmıştır.

İbn Âşûr'un ahkam konusundaki bütüncül yaklaşımı ahlâkî davranışlarda da kendini göstermektedir. Küllî ilkelerin ışığında yeni hukukî durumların yorumlanması gibi ona göre davranışların ahlâkî ve adab ile ilgili niteliği de iki şekilde bilinmektedir. Birincisi, naslarda açıkça beyan edilen musâfaha etmek, yemek ikram etmek, selâmı yaymak gibi davranışlardır. İkincisi ise naslarda bildirilmeyen selef zamanında da olmayan davranışlardır. Sebepleri olmadığı için müsebbebleri de selef hal ve hareketlerinde ortaya çıkmamıştır. Ona göre şer'î bir örneği olmamakla birlikte bu gibi durumların hükmü kavâid-i şer'iyeye ile bilinir.

78 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 14/253.

79 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 14/254.

80 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 26/214.

81 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 26/218-219.

82 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 30/533

Mesela içeri âyandan biri girdiğinde ayağa kalmak, başını eğmek, övgü maksatlı *Nureddin* veya *Cemaleddin* gibi sıfatlar kullanmak sevgi ve saygı davranışları çerçevesinde adâb-ı muâşeret olarak anlaşılmaktadır. Haramı helal kılmamak ve farzı terk etmemek koşuluyla ikinci kısım bu kaide üzere cârî olur. İzz b. Abdüsselam'a selef zamanında olmayan âyan önünde ayağa kalkmanın hükmü sorulmuştur. O da:

“لا تباغضوا، ولا تحاسدوا، ولا تدابروا، ولا تقاطعوا، وكونوا - عباد الله - إخواناً”

“Birbirinizden nefret etmeyin, birbirinize haset etmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin. İlişkileri koparmayın. Ey Allah'ın kulları, kardeşler olun.”⁸³ hadisini zikrederek “Bu zamanda kıyâmı terketmek, ihtilafa ve ayrılığa düşmeye sebebiyet verir” cevabını vermiştir. Kıyam davranışı, selef zamanından sonra ortaya çıkmasına rağmen *ihtilafı azaltma* ve *birliği sağlama* üst ilkeleri kapsamında değerlendirilmiştir.⁸⁴

İbn Âşûr'un hukukî yaklaşımında küllî ilkelerin belirleyici olduğu gibi ahlâk ve adab konusundaki görüşlerinde de küllî bir yaklaşımının olduğu görülür. Bu yaklaşımında müfessir, *sabır* ve *hakk* gibi ahlâkî faziletleri küllî ahlâkî ilkeler olarak yorumladığı gibi ahlâkî içerikli sûrelerde tavsiye edilen davranışların kendi türüne rehberlik edecek niteliğine işaret etmiştir. Öte yandan selefın davranışlarında benzeri görülmeyen yeni hal ve tavırları ahlâkî üst ilkeler ışığında değerlendirmiştir.

4. et-Tahrîr ve't-tenvîr'de Ahlâkî Faziletlerin Yorumu: İnfak Örneği

İbn Âşûr'un ahlâk konusundaki özgün yönü, ahlâkî faziletler hakkındaki yorumlarında daha net görülmektedir. Küllî ilkelerin rehberliği ve ahlâk konusundaki hiyerarşik yaklaşımı infak konusundaki yorumlarında ortaya çıkmaktadır. Tükenmek, harcamak ve yok olmak anlamındaki *nefk* / نفق kökünden gelen infak⁸⁵, “Allah'ın hoşnutluğunu elde etme amacıyla kişinin kendi servetinden harcama yapması, muhtaçlara aynî ve nakdî yardımda bulunmak” olarak tanımlanmıştır. Kur'an'ın beyan ettiği ahlâkî faziletlerden biridir. Ayetlerde genel olarak “harcama yapma” anlamında kullanılmıştır.⁸⁶ İnfak, bir yandan kişinin kendisi ve bakmakla yükümlü olduğu kimselere yaptığı harcamalar anlamına gelirken öte yandan ihtiyaç sahiplerine harcamada bulunmayı da ifade eder. Müfessire göre övgüyü hak eden davranış ise ikincisi yani ihtiyaç sahiplerine yapılan harcamalardır. Çünkü kişinin kendine ve ailesine harcamada bulunması cibillî bir vasıftır. Dinin teşvik ettiği infak bu değildir.⁸⁷ Bununla birlikte hadislerde kişinin ailesine yaptığı harcamalardan övgüyle bahsedildiği ve bu harcamaların en hayırlı infak çeşidi olarak nitelendiği görülmektedir.⁸⁸

Kur'ân-ı Kerîm'de namaz ve iman ile yakından ilişkili olarak infak, kâmil imanın tezahürlerinden biri olarak beyan edilmiştir. Örneğin ümmetin ihtiyacı durumunda ordunun teçhiz edilmesi ve zekât gibi hükümler de bu kapsamda değerlendirilmiştir. İbn Âşûr'a göre

83 Buhârî, “Edeb”, 62.

84 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 1/214-215.

85 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 6/4508.

86 Mustafa Çağrıcı, “İnfak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 22/289.

87 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 1/235-236.

88 Müslim, “Zekât”, 38, 39.

infak, iman ve namaz ile birlikte İslam'ın temeli ve ihlas halinin delillerindedir.⁸⁹ Infak konusu ayetlere bakıldığında bu ayetlerin aynı zamanda ahlâk ve adabı telkin eden ayetler olduğu görülmektedir. Bakara sûresinin 261- 274. ayetleri infak hakkında ayrıntılı hükümler beyan etmektedir. Infak ayetleri arasında yer alan Bakara sûresi 269. ayet⁹⁰ ise infak ayetlerinin tazammun ettiği ahlâkî umdeleri ifade etmek bakımından konu ile ilgili ayetler arasında bir zeyl olarak yorumlanmıştır.⁹¹ İbn Âşûr'a göre şeytanın infakı engelleyen şehvet ve hırs vaadine karşı ilgili ayette Allah, infak ile *hikmet* ve *akla davet* etmektedir.⁹²

Müfessirin yorumuna göre hikmet ve aklın ürünü olarak nitelenen infak, mekârim-i ahlâktan bir cüz olmakla birlikte uygulanma biçimi olarak da ahlâkî bir tutumu gerektirmektedir. İslam'ın getirdiği bütün hükümlerde olduğu gibi infak konusundaki emir ve tavsiyeler de *adalet* ve *ihsan* üst ilkelerine uygun olarak gelmiştir. Örneğin Bakara Sûresi 264. ayette⁹³ sadakaların *menn* ve *ezâ* ile boşa çıkarılmaması emredilmiştir. İslam, başa kakmak ve incitmek ile infak edileni rahatsız etmeyi yasaklamıştır. Aynı zamanda infak hakkında şartları belirleyerek ve malın korunması ilkesi altında hükümler beyan ederek haksızlığa meydan vermemiştir.⁹⁴ Özellikle *menn* ve *ezâ*'nın sadakaları boşa çıkaracağı beyanı bireysel sadakalarda ihlasın önemini göstermektedir. Burada müfessir, yaprakları acı olan bir ağacın yapraklarının *mennden* daha tatlı olduğunu ifade eden "طَعْمُ الْأَثَرِ أَحْلَى مِنَ الْمَنْ" ibaresini Zemahşeri'den (öl. 538) nakletmekle infaktaki ahlâkî tutumun önemini göstermektedir. Bu davranışlar kişinin kibirlenerek ihtiyaç sahibini küçük görmesinin de işaretidir. Halbuki Allah infak eden kimseyi, bu davranışlardan arındırmak istemektedir.⁹⁵ Bakara sûresi 263. ayette⁹⁶ güzel söz ve bağışlamanın ardından eza ve gelen sadakadan daha hayırlı olduğu beyan edilmiştir.

Tevbe sûresinde⁹⁷ ise müminlerin infakı Allah'a yakınlık ve onun rızasına ulaşmak için bir vesile kabul ettikleri beyan edilmiştir. Ayette geçen *kurubât* ifadesinin çoğul olarak gelmesi, infakın tekrarlanması ve her infakla gerçekleşen amaçladıkları yakınlığın artmasını ifade etmektedir.⁹⁸ Zira "Onları arındırmak ve temize çıkarmak üzere mallarından sadaka al!"⁹⁹ ayetinde görüldüğü gibi infak, arınma ve nefsi tezkiye aracı olarak nitelenmiştir.

89 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 1/235-236.

90 يُؤَيِّدُ الْحِكْمَةَ مَنْ نَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتِ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذُكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ.

"O, dilediğine hikmeti verir ve kime hikmet verilirse o kimse birçok hayra nâil olmuş demektir. Bunu ise ancak derin kavrayış sahibi olanlar düşünüp anlarlar." (el-Bakara 2/269)

91 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 3/60.

92 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 3/61.

93 "Ey iman edenler! Allah'a ve âhiret gününe inanmadığı halde malını insanlara gösteriş yapmak için harcayan kimse gibi sadakalarınızı başa kakmak ve incitmek suretiyle boşa çıkarmayın. O kimsenin misali, üzerinde toprak bulunan düzgün ve yalçın bir kayadır; kayanın üzerine şiddetli bir yağmur yağmış, onu çıplak halde bırakmıştır. Bu gibilerin kazandıkları hiçbir şeyden istifadeleri olmaz ve Allah, inkârcı topluluğa hidayet vermez." (el-Bakara 2/264)

94 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 3/44-47.

95 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 3/44.

96 "İyi sayılan bir söz ve bir bağışlama, arkasından eziyet gelen bir sadakadan daha iyidir. Allah zengindir, halîmdir." (el-Bakara 2/263)

97 "Bedeviler arasında öyleleri de vardır ki, Allah'a ve âhiret gününe inanır, hayır yolunda harcadıklarını Allah'a yakın olmak ve peygamberin duasını almak için vesile sayar. Bilesiniz ki bunlar kendileri için bir yakınlık vesilesidir. Allah onları rahmetiyle kuşatacaktır. Şüphesiz Allah bağışlayıcıdır, esirgeyicidir." (et-Tevbe 9/98)

98 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 11/15.

99 et-Tevbe 9/103.

Müminlerin hali olarak infak, onların diğer inanç mensuplarından farkını göstermektedir. İnkâr edenlerin ve münafıkların aksine zor hükümlere itaat etmek, müminlere zor gelmez. Nitekim Bakara sûresi 265. ayette şöyle buyurulmaktadır;

*“Mallarımı Allah rızasını dileyerek ve içlerinden gelerek harcayanların misali ise tatlı bir yamaçta bulunan, üzerine bolca yağmur yağan, bu sebeple ürününü iki misli veren bir bahçedir; şayet sağanak yağmazsa incecik yağar. Allah yapıp ettiklerinizi görmektedir.”*¹⁰⁰

Ayette geçen “وَتَنْبِيئًا مِّنْ أَنفُسِهِمْ” ifadesi ise İbn Âşûr tarafından ihlas ve tasdik olarak yorumlanmış ve yüce bir ahlâk olarak nitelenmiştir. İnfak eden müminlerin niteliği olarak ifade edilen Allah’ın rızası ve ihlas, fiillerin tekrar tekrar ifa edilmesi ile karakter haline gelir ve infak gibi ahlâkî davranışlar kişiden zorlanma olmaksızın hasıl olur.¹⁰¹

Kur’ân-ı Kerîm’de infak, mü’minlerin özelliği olarak vurgulandığı gibi cimrilik ve mal hırsı gibi ahlâk-ı zemimeye dahil olan davranışlar da müşriklerin ahlâkî olarak eleştirilmiştir. Hümeze sûresinde mala karşı hırs, cimrilik ve fakirlik korkusu gibi kötü ahlâkî niteliklerden müminler sakındırılmıştır. İbn Âşûr’a göre mala düşkünlük, infak ve zekata engel olarak toplumun düzenini bozmaktadır.¹⁰² Mâûn sûresinde ise yoksulu doyurmamak gibi kötü ahlâka dair hususlar müşriklerin özelliği olarak zikredilmektedir. Yoksulu ve yetimi gözetme davranışları ise ahirete imanın ve amel-i sâlihın nefiste kökleşmesine yardımcı olmaktadır. Bu da kişinin herhangi bir zorlanma olmaksızın ahlâkî faziletleri kendiliğinden gerçekleştirmesine sebep olur.¹⁰³ Benzer şekilde Tekâsür sûresinde infak duygusunu engelleyen çokluk yarısı eleştirilmiştir. Burada hem mala düşkünlüğün hem de çokluk yarısının müşriklerin kötü ahlâkî özelliklerinden olduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁴

Meâric sûresinde yer alan aşağıdaki ayetlerde mal toplamak/biriktirmek ve sahip olduğu nimetlerden kimseyi yararlandırmamak gibi infak ahlâkının tam zıddı olan tavırlar kâfirlerin vasıfları arasında zikredilmiştir.¹⁰⁵

*“Haktan yüz çevirip uzaklaşmak isteyen ve mal toplayıp üstüne oturanı kendine çağırır. Gerçekten insan pek tahammülsüz bir tabiatta yaratılmıştır. Başına bir fenalık geldi mi sızlanır durur. Ama ona bir nimet nasip olursa kendisinden başkasını yararlandırmaz.”*¹⁰⁶

İbn Âşûr, infak ve nifak ilişkisinde münafıkların mala karşı hırsının onları nasıl kötü ahlâkın derinliklerine sürüklediğini açıklamıştır. İnfak karşısında takındıkları tavırla münafıkların müminlerden farkı ortaya çıkmaktadır. Münafıkların dünya malı konusundaki hırsları, cimrilikleri, mallarının azalmasına karşı korku ve tahammülsüzlükleri onlar için dünyevî bir ceza olarak nitelenmiştir. Müminlerin tavrı ise tam tersini göstermektedir. İbn Âşûr’a göre kişinin itikadî durumu ahlâkî tavrını, ahlâkî durumu da itikadî durumunu etkilemektedir. Küfür, kötü bir ahlâk ve karakter olduğu için küfür sahibi insanın cimriliğe düşmesi anormal değildir. Başka bir ifade ile kötü ahlâkî tercih eden kişinin de küfre ve nifaka

100 el-Bakara 2/265.

101 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 3/51.

102 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 30-538-539.

103 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 30/565.

104 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 30/520.

105 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 29/172.

106 el-Meâric 70/17-20.

düşmesi anormal bir durum değildir.¹⁰⁷

Kur'ân-ı Kerîm'de infak kavramıyla ilişkili olarak *afv*, talak bağlamında ahlâkî tavırların belirlenmesinde önemli kavramlardan biridir. *Afv*, kelime anlamı olarak yok etmek silmek, fazlalık gibi anlamlara gelmektedir.¹⁰⁸ Hukuk ve ahlâk terimi olarak kötülük karşısında bağışlamayı tercih etme ve cezadan vazgeçme anlamını taşır.¹⁰⁹ Bakara sûresi 237. ayette *afv* ifadesi boşanma bağlamında yer almaktadır.

*“Bir mehir belirlediğiniz halde onlarla birleşmeden kendilerini boşarsanız, belirlediğiniz mehirin yarısını ödemek size borçtur; ancak kadınların bağışlaması veya nikâh bağı elinde olanın hoşgörülü davranması müstesnadır. Hoşgörülü davranmanız takvâya daha uygundur. Aranızda lütüfkâr davranmayı unutmayın. Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir.”*¹¹⁰

Nikâh bağı elinde tutan kocanın kadına mehrini bağışlamasının takvaya daha yakın olduğu beyan edilirken *afv* / “عفو” kelimesi kullanılmıştır. İbn Âşûr'a göre *afv*, yani mehri bağışlamak, takvaya hakka tutunmaktan daha yakındır ki hakka tutunmak takva ile zitlik arz etmez. Fakat hakka tutunmak, sahibinin mücadele etmesine ve katılaşmasına izin verir. Takva ise sahibini müsamaha ve merhamete yaklaştırır. Müsamaha ve merhamete yakın olan kalp de takvaya daha yakın olur. Takva, sakınma kuvvetiyle yakındır. Rahmet ve merhamete uygun olan kalpte zulüm ve katılığı engelleyen bir yumuşaklık vardır.¹¹¹ Sonra gelen “وَلَا تَسُوا الْقُضْلَ بَيْنَكُمْ” aranızdaki fazileti unutmayın ifadesi de ahlâkî açıdan önemli bir noktaya işaret etmektedir. Buradaki unutma ifadesi ihmal ve özensizlikten istiadir.¹¹² Eşler arasında daha önce kurulan bağın talak sırasında da gözetilerek ihmal ve özensizlikten uzak muamele tavsiye edilmektedir.

Özetle Allah “وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبَ لِلتَّقْوَى وَلَا تَسُوا الْقُضْلَ بَيْنَكُمْ” ifadeleriyle güzel ahlâka davet etmektedir. Ahlâk sevdiği şeyleri terk etmede kişiye ağır gelebilir. Bu bazen talak bağlamında mal olabileceği gibi intikam duygusu da olabilir. Buna karşın Allah bize dünyevî ve aklî, uhrevî ve ruhânî olmak üzere iki tedavi yöntemi öğretmektedir: “وَلَا تَسُوا الْقُضْلَ بَيْنَكُمْ” hatırlatması ile insan uzak olana yakınlaşır, düşmanlık dostluğa döner. İkincisi ise uhrevî ve ruhânî olandır ki bu Allah'ın Ankebût sûresi 45. ayette¹¹³ fahşâ ve münkerden alıkoymakla nitelediği namazdır. Bakara sûresi 238. ayetteki “حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ” ifadelerinde boşanma bağlamında *afv* ile ilgili beyanlardan sonra Allah'ın namazı sürdürmeye teşvik etmesinin sebebi, namazın mekârim-i ahlâka ve takvaya yardımcı olmasıdır.¹¹⁴

İbn Âşûr'un infak konusundaki yorumlarında dinin inanç, amel, hukuk gibi diğer boyutlarını ahlâkî faziletlerden bağımsız değerlendirmedeği görülmektedir. Ahlâkî bir davranış olarak infak, cimrilik ve mala düşkünlük gibi ahlâkî niteliklerin zıddını ifade eder. Öte yandan kişinin itikâdî durumu infak konusundaki tavrını belirlediği gibi ahlâkî davranışları da

107 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 10/228.

108 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 4/318.

109 Mustafa Çağrırcı, “Af”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 1/394-395.

110 el-Bakara 2/237.

111 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 2/464.

112 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 2/465.

113 “Kitaptan sana vahyedilenleri oku, namazı özenle kıl. Kuşkusuz namaz hayâsızlıktan ve kötülükten meneder. Allah'ı anmak her şeyden önemlidir. Allah yaptıklarınızı bilir.” (el-Ankebût 29/45)

114 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 2/466.

itikâdî durumu üzerinde etkili olmaktadır. İnfak konusu hakkındaki yorumlarında ise infakın adalet ve ihsan üst ilkeleri altında yorumlandığı görülür. Ayrıca infakın uygulamasında menn ve eza gibi davranışlar, ihlasa aykırı olduğu gerekçesiyle yasaklanmıştır. Boşanma örneğinde görüldüğü gibi müfessirin yorumlarında hukukî esaslar ahlâkî esaslardan bağımsız değildir. Afv örneği ile boşanmanın merhamete ve takvaya dayalı olması hukukun ahlâkî zeminini göstermesi açısından önemlidir.

Sonuç

İslam düşüncesinde çeşitli ilim dalları tarafından ele alınmış olan ahlâk konusu, Kur'an'ın hem temel konularından hem de gerçekleştirmek istediği hedeflerinden biri olarak önem taşımaktadır. Modern dönemin önemli müfessirlerinden olan İbn Âşûr, çağdaşları arasında makâsîd konusuna katkısı ve ıslah fikri ile öne çıkmakta, genellikle fikirleri hukuk alanında incelenmektedir. Çalışmanın amacı, müfessirin ahlâk muhtevalı ayetlere yaklaşımı üzerinden akıl ve fitratın, ıslah ve ifsadın ahlâk ile ilişkisine açıklık getirmek ve bütüncül yaklaşımını analiz etmektir. Elde edilen veriler ışığında müfessirin ahlâk konulu görüşlerinin ıslah fikrinden bağımsız olmadığı görülmektedir. Ona göre ahlâkî olgunlaşma ve bozulma, ıslah fikrinde olduğu gibi fertten topluma tadrîcî olarak gerçekleşmektedir. İbn Âşûr'un ahlâk düşüncesinde aklın ve fitratın merkezî bir konumda olduğu görülmektedir. Ahlâk, akıl ve fitrat ile karşılıklı etkileşim içindedir. Ahlâkî olanın bilinmesinde ve ahlâkî yönelişte fitratın bozulmaması ve aklın salim olması önemlidir. Ahlâkî faziletler aklı sağlıklı ve doğruluğu etkilediği gibi fitrata da yaklaştırmaktadır. Allah, insanın fitratına ahlâkî olanı yerleştirdiği için insan selim akıl ve fitrat ile vahye kulak verebilir, seçimlerini buna uygun olarak yapabilir, ahlâkî olanı bilebilir.

İbn Âşûr'un hukukî yaklaşımında küllî ilkeler belirleyici olduğu gibi ahlâk konusundaki görüşlerinde de bütüncül yaklaşımının etkili olduğu görülür. Müfessir, *sabır* ve *hakk* gibi kavramları, küllîlik ve kapsamlılık niteliklerine işaret ederek yorumlamış, ahlâkî içerikli sûrelerde tavsiye edilen davranışların kendi türüne rehberlik edecek kapsayıcı niteliğine işaret etmiştir. Öte yandan selefin davranışlarında benzeri görülmeyen yeni hal ve tavırları ahlâkî üst ilkeler ışığında değerlendirmiştir. Çalışmada örnek kavram olarak incelenen infak, hem bireysel hem de toplumsal yönü olması sebebiyle müfessirin ıslah fikrinin yansımalarını görmek açısından önemlidir. Müfessirin yorumunda infak, ahlâkî bir fazilet olarak, adalet ve ihsan üst ilkeleri altında yer almaktadır. Başka bir ifade ile infak, toplumsal adalete hizmet etmektedir. Bununla birlikte dünyevî düşkünlüğün ve mala karşı hırsın azaltılması gibi faydalarıyla infak, ferdi düzeyde güzel ahlâka katkıda bulunmaktadır. Öte yandan infak örneği kişinin itikâdî durumunun ahlâkî durumunu, ahlâkî durumunun itikâdî durumunu etkilediğini göstermektedir. Kısacası infak örneği, İbn Âşûr'un düşüncesinde ahlâk konusunun kapsamlı ve tikel ahlâkî esasların birbirini etkilediği hiyerarşik bir yapı olduğunu göstermektedir. Onun ahlak konusundaki özgün yönü, bütüncül ve küllî yaklaşımında ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça | References

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî. Beyrut: y.y., 1405/1985.

Aksekili, Ahmed Hamdi. *Asr Sûresi Tefsiri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 2014.

Albayrak, İsmail. *Klasik Modernizmde Kur'an'a Yaklaşımlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004.

Altundağ, Mustafa. "Kuran Vahyinin İlk Mesajlarında Ahlâkî Boyut". *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin İlmî Mecmuası* 1/2 (2004), 109-149.

Aydın, Mehmet S. "Ahlâk". 2/10-14. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1989.

Aydüz, Davud. *Hucurat Suresi (ahlak ve adab suresi) tefsiri*. İstanbul : Yeni Akademi Yayınları, 2006.

Ayyıldız, Mahmut. *Tefsirin Mahiyeti Üzerine: Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr'un Müdevven Bir İlim Olarak Tefsire Yaklaşımı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

Bayram, Ahmet Kemal. "Modern Etik ve Siyaset". *Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu* (2005), 44-56.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Yüksek İslam Ahlâkı*. İstanbul: Burhaneddin Erenler Matbaası 1949.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'an-ı Kerîm'den Dersler ve Öğütler : ilaveli birinci kitap*. 2. bs İstanbul : Burhaneddin Erenler Matbaası 1972.

Bor, Adil. "Kur'an'ın Ahlâkî Tefsirinin İmkân ve Lüzumu (Yeni Bir Tefsir Türü Teklifi)". *Usul İslam Araştırmaları* 35 / 35 (Mayıs 2021): 113-138.

Çağrııcı, Mustafa. "Af". 1/394-395. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.

Çağrııcı, Mustafa. "Ahlâk". 2/1-9. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.

Çağrııcı, Mustafa. "İnfak". 22/289-290. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

Çağrııcı, Mustafa. *İslam Düşüncesinde Ahlâk*. İstanbul: Dem Yayınları, 2006.

Demir, Şehmus. "Kur'an'ın Bilimsel Verilerle Yorumlanması: Tarihsel Süreç ve Değerlendirme". *Tefsirde Akademik Yaklaşımlar-I*. ed. Mehmet Akif Koç, İsmail Albayrak. 273-297. Ankara: Otto Yayınları, 2013.

Dirâz, Abdullah. *Kur'an Ahlâkı*, çev. Emrullah Yüksel, Ünver Günay. İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.

Ekin, Yunus. "İslam ahlakı açısından Lokman Suresi'nin tefsiri". İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, 1994.

el-Mâverdü, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib. *Edebü'd-dünya ve'd-din*. thk. Mustafa es-Sekka. Beyrut : Dâru İhyai'l-Ulum, 1988.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: Darü't-Tunusiyye, 1984.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *İslam Hukuk Felsefesi- Gaye Problemi: Mekâsıdu's-şeriatı'l-İslâmiyye*. çev. Vecdi Akyüz, Mehmet Erdoğan. İstanbul: Rağbet Yayınları, 3. Basım. 1999.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Usûlü'n-nizâmi'l-ictimai fi'l-İslâm*. Amman: eş-Şeriketü't-Tunisiyye, 2001.

İbn Âşûr, Muhammed Tahir. *Kitabü cemheratü makalat ve resaili Muhammed Tahir İbn Âşûr*. Derl. Muhammed Tahir el- Mesawi. Ürdün: Darü'n-nefais, 2015.

İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zahiri. *Ahlâk ve's-siyer fi müdava-ti'n-nüfus*. Beyrut : Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. basım 1985.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-'Arab*. Kahire: Dârü'l-meârif, h.1119.

Kanca, Fatih . “Edeb-Ahlâk Türü Eserlerde Âyetlerin Yorumlanma Biçimi: Mâverdü'nin Edebü'd-dünya ve'd-dîn'i Özeline”. *Dergiabant 10 / 1* (Mayıs 2022): 237-265. <https://doi.org/10.33931/dergiabant.1089214>.

Kara, İsmail. “Çağdaş Türk Düşüncesi Nasıl Ele alınabilir?”. *Kutatgu Bilig Felsefe Bilim Araştırmaları 4* (2003), 159-227.

Koca, Suat. “Aydınlıkta Saklanan Bir Ayet: Ve-inneke le-ala hulukın azim (68/el-Çalem:4) Ayeti Çerçevesinde Kur'an'da Huluk Kavramını Yeniden Düşünmek”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 55/2* (2014), 27-58.

Kur'an Yolu. Erişim 20 Ocak 2023. <https://kuran.diyanet.gov.tr>.

Külünkoğlu, Gülnur. *Günümüz Kur'an Araştırmalarında Makâsıdı Yaklaşım*. İstanbul: İFAV Yayınları 2022.

Merad, Ali. “İslah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/143-156. İstanbul: TDV Yayınları 1999.

Müslim b. Haccâc, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyri. *Sahih-i Müslim*. neşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire : Dâru İhyai'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1955.

Okumuş, Ejder. “Modern Toplumda Ahlâk ve Gençlik”. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*. (Nisan-2017) 5(1), 79-93.

Râgıb el-İsfahânî. *ez-Zer'â ilâ mekârimi's-şerî'a*. Thk. Ebu Yezid Ebu Zeyd el-Acmi. Kahire: Darü's-selâm 2007.

Rıza, Reşîd. *Tefsîrü'l-menâr*. Kahire: Darü'l-Menâr, 1947.

Sevim, Hasan. *Menâr Tefsirinde Ahlak Perspektifi*. Konya: Gece Kitaplığı 2022.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. Mekke: Dârü't-terbiye ve tûras, ts.

Tabersî, Ebu Nasr Radiyüddin Hasan b. Fazl. *Mekarimü'l-ahlâk*. Kum: Müessese-i Ensariyan Ansariyan Publications, 2011.

Yaran, Rahmi. "Bilmen, Ömer Nasuhi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/162-163. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.